

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра екології

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Екологічна оцінка земель сільськогосподарського призначення ОТГ
Кам'янець-Подільського району Хмельницької області»**

Виконав: магістрант 2 курсу
Спеціальності 101 Екологія
Островський Богдан Володимирович

Керівник:
Семерня О.М. доктор педагогічних наук,
доцент

Рецензент:
Любинський О.І. доктор
сільськогосподарських наук, професор

Кам'янець-Подільський – 2021 року

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I . ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	7
1. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ	7
ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ	7
1.1. Земельні ресурси та їх використання	7
1.2. Науково-методичні аспекти ефективного використання земельних ресурсів	13
1.3. Еколого-економічні засади землекористування	17
1.4.Рациональне використання та охорона земельних ресурсів	30
РОЗДІЛ II. МАТЕРІАЛ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ	39
2.1. Характеристика умов проведення досліджень	39
2.2. Методичні підходи до нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення	41
2.3. Особливості здійснення експертної грошової оцінки вартості землі сільськогосподарського призначення	46
2.4.Охорона праці при проведенні досліджень	50
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ	54
3.1. Оцінка земельного фонду	54
3.2 Шляхи ефективного землекористування	60
3.3. Заходи щодо ерозійної безпеки ведення землеробства	68
ВИСНОВКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Раціональне природокористування та ресурсозбереження сприяють впровадженню ефективних економічних механізмів управління природними ресурсами, використанню мало- і безвідходних технологій, ефективних систем і засобів контролю за збереженням ресурсів і захистом довкілля від забруднення.

Реформування національної економіки, що супроводжується соціально-економічними перетвореннями на селі, одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики має бути розв'язання проблем виробництва екологічнобезпечних харчових продуктів, використання й охорони земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, запобігання розвитку деградаційних процесів, що є важливими чинниками переходу на засади сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та гарантування екологічної і продовольчої безпеки населення. Переведення агропромислового сектору на екологічнобезпечний шлях розвитку та виробництво екологічної сільськогосподарської продукції дозволить вирішити низку гострих соціально-економічних й екологічних проблем і є одним із найскладніших етапів аграрної реформи в Україні.

Завдяки наявності родючих земель, більше третини яких є цінними продуктивними землями в Україні існують унікальні природні передумови для високоефективного розвитку агропромислового комплексу.

Стан використання земель, потребує вжиття нагальних науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів. Заходи з охорони земельних ресурсів та їх раціонального використання різноманітні і різнопланові, але найефективніше діють в комплексі, єдиною системою, взаємодоповнюючи і посилюючи дію всіх інших.

Основа використання земельних ресурсів – це їх екологізація, охорона і захист землі як складової довкілля, примноження та відтворення її

продуктивної сили як аграрного ресурсу. Одним із головних завдань сучасної державної політики у сфері землекористування є забезпечення раціонального використання та охорони продуктивних земель.

Еколого-економічні проблеми використання земельних ресурсів охоплюють раціональне землекористування, яке забезпечує максимальне залучення до господарського обігу всіх земель. Водночас воно забезпечує їх ефективне використання за основним цільовим призначенням. Створює найсприятливіші умови для високої продуктивності сільськогосподарських угідь.

Нераціональне використання земель, надмірна розораність сільськогосподарських угідь, недотримання вимог з контурно-меліоративної організації території, порушення правил ведення сівозмін зумовили зниження їх родючості, погіршення агрофізичних та агрохімічних властивостей. Інтенсивні технології на базі хімізації, недотримання науково обґрунтованих принципів землекористування призвели до порушення екологічної рівноваги в агроекосистемах, погіршення якості та екологічності сільськогосподарської продукції, забруднення її пестицидами, радіонуклідами, важкими металами й іншими небезпечними речовинами. Використання окремих засобів захисту рослин та мінеральних добрив з грубим порушенням співвідношення поживних речовин досить часто є причиною забруднення ґрунтових вод і відкритих водойм токсичними хімічними сполуками. У процесах міграції ґрунтовим профілем, підґрунтовими та поверхневими водами вони поширюються на великі відстані; накопичуються у ґрунті в обсягах, що значно перевищують гранично допустимі концентрації; спричиняють загибель багатьох живих ґрунтових організмів; накопичуються у продукції рослинництва, через корми потрапляють до організму тварин; надходять трофічними ланцюгами в організм людини, викликаючи різні захворювання.

Для раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони необхідний моніторинг земель. Це система спостереження за станом земельного фонду, з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відтворення та ліквідації наслідків негативних процесів. Упровадження системи моніторингу забезпечує систематичне спостереження за станом

земельного фонду. Систематичний аналіз стану земельного фонду дасть можливість передбачити на перспективу заходи по кожному з регіонів щодо поліпшення стану земельних ресурсів і їх раціонального використання.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати сучасний стан ґрунтів сільськогосподарського призначення ОТГ, а також запропонувати шляхи ефективного їх використання.

У відповідності до поставленої мети було сформульовано наступні завдання:

- проаналізувати сучасний стан земельних ресурсів;
- обґрунтувати еколого-економічні засади землекористування;
- розробити рекомендації щодо ефективності впровадження заходів щодо охорони земельних ресурсів.

Об'єкт дослідження: землі сільськогосподарського призначення ОТГ.

Предмет дослідження: процес моніторингу земель сільськогосподарського призначення ОТГ.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися наступні **методи** наукового пізнання, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, спостереження, методи узагальнення, функціональної класифікації, порівняльного та структурного аналізу.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає в дослідженні теоретичних і практичних аспектів сучасного стану земельних ресурсів на регіональному рівні та обґрунтуванні основних напрямів їх ефективного використання.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вони можуть бути ефективно використані на практиці, зокрема, при впровадженні пропозицій щодо відповідальності землекористувачів за відтворення або втрату родючості ґрунтів, екологізації виробництва сільськогосподарської продукції, раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів.

Апробація. Основні положення і результати досліджень обговорені й одержали схвалення на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками науково-дослідної роботи у 2021-2022 навчальному році.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота викладена на 85 сторінках основного друкованого тексту та складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 74 найменування.

ВИСНОВКИ

1. Земельне питання було і залишається головним у функціонуванні господарства будь-якої країни. Справедливо визначається значимість землі, як ресурсу природи з багатоцільовим використанням, де найважливішим є її функціонування як просторового базису розвитку продуктивних сил, розселення, головного засобу виробництва у сільському та лісовому господарствах, джерела продовольства.

2. Україна володіє значними земельними ресурсами. Земельний фонд складається із земель, що мають різноманітне функціональне використання, якісний стан та правовий статус. Земельний фонд складає 60354,8 тис. га, або майже 6% території Європи, з яких 42,78 млн. га складають сільськогосподарські землі. Зокрема сільськогосподарські угіддя становлять близько 19% загальноєвропейських, у т.ч. рілля – майже 27%.

3. Сільськогосподарські угіддя України в різних регіонах України, характеризуються різним рівнем сільськогосподарського освоєння, при цьому основну частку в регіонах займає інтенсивно оброблювана рілля. Із загальної земельної площі сільськогосподарські землі займають найбільшу частку - 80,2% (79,3-84,4%). Також високий показник щодо площі на 1 власника та землекористувача - 1,75 (0,17-2,05). Найнижчий у Дунаєвецькій міській ОТГ, оскільки значна кількість населення. Частка лісових та інші лісовкритих площі становить 14,2 % (10,2- 15,6%).

4. Частка сільськогосподарських угідь досить висока - 97,5% (97,4-98,1%), низька – 1,54% (0,94-2,12%) під господарськими будівлями і дворами, та 0,91% (0,84- 1,18%) під господарськими шляхами і прогонами.

5. Сільськогосподарські угіддя інтенсивно використовуються. Розорюваність – 83,93% (82,97- 85,77 %). Частка сіножатей і пасовищ не висока 5,53% та 6,35%.

6. Лісові та інші лісовкриті площі на досліджувальній території займають незначні площі. Лісові землі становлять 98,32% (97,86-98,69%), з них вкриті лісовою рослинністю -92,53% (89,92-90,87%). Оцінка групування лісових та інших лісовкритих площ показала, що частка I та II груп майже однакова 25,74 (21,26-29,08%) і 25,51% (21,9-29,43%). Значною є частка лісів для виробництва -38,92% (37,57-46,65%).

7. Створення ефективного ринку сільськогосподарських земель в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежить динаміка соціально-економічного розвитку АПК, земельних відносин, та національної економіки в цілому. Грошова оцінка сільськогосподарських угідь, показала найвищі показники за ріллею встановлено у Дунаєвецькій селищній ОТГ - 43392,68 грн, за багаторічними насадженнями у Смотрицькій селищній ОТГ - 25174,32 грн., за сіножаттями у Дунаєвецькій міській ОТГ - 5308,30 грн., за пасовищами - у Смотрицькій селищній ОТГ - 11416,26 грн.

8. Екологізація сільського господарства, необхідність забезпечення простого і розширеного відтворення природної родючості, як основи росту виробництва сільськогосподарської продукції, пред'являють особливі вимоги до господарювання на землі. Беручи до уваги світовий досвід розвитку органічного землеробства, можна стверджувати, що його впровадження у ОТГ Дунаєвеччини дозволить поєднати як екологічні вимоги до господарювання, так і економічні інтереси товаровиробників.

Список використаної літератури

1. Альбещенко О.С. Оптимізація структури земельних угідь сучасних агроландшафтів та формування екологічної мережі у сільськогосподарських підприємствах. Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. 2012. № 4 (54). С. 15—20.
2. Беземчук О. Г. Механізм управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2674>
3. Богатирчук-Кривко С.К. Удосконалення еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами у сільському господарстві. Збалансоване природокористування, №.1 2016, с. 120-127.
4. Важинський Ф.А., Колодійчук А.В., Потинський М.Л. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Науковий вісник НЛТУ України, 2011. Вип. 21.13. С.123-128.
5. Вайда В., Любезна І. Економічний механізм регулювання раціонального землекористування. Розвиток аграрного бізнесу в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. за участю іноз. студ. [м. Тернопіль, 15-17 квіт. 2016 р.]. Тернопіль: Астон, 2016. С. 41-42.
6. Власенко І.В. Еколого-економічні засади сільськогосподарського природокористування в контексті стлого розвитку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.00.06. Київ, 2015. 40 с.
7. Власов В., Оніщук М., Овсянніков О. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу. Економіка АПК: міжнар. наук.-виробн. журнал. 2005. №. 5 С. 121-122
8. Вплив сучасного аграрного землекористування на стан ґрунтів: негативні чинники та їх просторова диференціація // Науково-аналітична доповідна записка, 2010.

9. Гой В. В., Смоляк В. А. Особливості грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні. Бізнес Інформ. 2011. № 3. С. 100- 103.
10. Головіна О.Л. Еколого-економічний аналіз використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Збалансоване природокористування. 2013. №4. С. 62–67.
11. Дацько Л.В., Майстренко М.І. Екологічні та економічні аспекти сталого землекористування для відтворення родючості ґрунтів. Охорона родючості ґрунтів. 2012. Т.8. С. 24-40.
12. Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрями вдосконалення: [наук. видання] / НАН України, РВПС України. І.К. Бистряков, О.С. Новоторов, Т.С. Ніколаєнко та ін.К.,2002. 134 с.
13. Другак В.М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування. К.: ЦЗРУ, 2004. 129 с.
14. Екологічний стан ґрунтів України. С.А. Балюк, В.В. Медведєв, М.М. Мірошніченко, Є.В. Скрильник, Д.О. Тимченко, А.І. Фатєєв, А.О. Христенко, Ю.Л. Цапко. Український географічний журнал. 2012. №2. С. 38 – 42.
15. Екологічні проблеми сучасного землекористування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://geoknigi.com/book view.php?id=1127>.
16. Екологія та охорона навколишнього середовища: словник-довідник. [уклад. А.Я. Сохнич та ін.]. Львів: Укр. технології, 2006. 252 с.
17. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія. Ю.В. Дзяди́кевич та інші. Тернопіль: Астон. 2016. 392 с.
18. Економіка землекористування: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Павлов В.І., Гарнага О.М., Веремеєнко Т.С., Фесіна Ю.Г. Рівне: НУВГП, 2012. 188 с.
19. Економіка довкілля і природних ресурсів : монографія / Ю.В. Дзяди́кевич, Б.О. Язлюк, Р.Б. Гевко, Ю.І. Гайда та ін.] Тернопіль, 2016. 392 с.
20. Єрмаков О.Ю., Кравченко А.В. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель. Економіка АПК. 2007. № 6. С. 10 - 14.

21. Жулканич О.М., Жулканич Н.О. Моніторинг земель сільськогосподарського призначення в системі аграрного природокористування. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. Випуск 2 (43). С. 74-77.
22. Закон України «Про оренду земель». Офіц. вісн. України. 2003. 129. С. 9–29.
23. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2008 р. 2768-III .Відомості Верховної Ради України. 2002. С.3–4.
24. Земельні ресурси України та їхній стан [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/19240701/ekologiya/zemelni_resursiukrayinistan.
25. Ібатуллін Ш.І. Теоретико-методологічні засади управління земельними ресурсами приміських зон великих міст: автореф. дис.... докт.екон. наук: 08.00.06; Рада по вивченню продуктивних сил України. К., 2008. 36 с.
26. Ільків Л.А. Еколого-економічні проблеми землекористування у сільському господарстві Науковий вісник НУБіП України. 2011. Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/12742/1/11ila.pdf>
27. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2009. №3. С. 54–58.
28. Кононенко Ж.А. Наукові основи економіко-екологічного Землекористування. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2012. Випуск 5. Том 1. С. 124-128.
29. Кравченко А.В. Ефективність використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах: Автореф. дис. к.е.н.08.00.04 Національний аграрний університет. Київ, 2008. 25 с.
30. Курильців Р.М. Нова парадигма управління землекористуванням в умовах нових земельних відносин. Землеустрій і кадастр. 2011. №4. С. 15–19.

31. Лазарева О.В. Методичні аспекти формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням. Економіка АПК. – 2006. № 12. С. 62–65.

32. Лазеба Є. С. Підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3062>.

33. Листок О. Окремі аспекти земельних відносин в умовах мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення. Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. 2006. № 13. С. 678 - 682.

34. Лихогруд О. М. Історичні аспекти формування процесу оцінювання земель населених пунктів в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 10. С. 637-641. 75

35. Лысенко Е.Г. Эколого-экономическая эффективность использования земли (теория, методология, практика). Ростов-на-Дону: «Полиграф», 1994. 199 с.

36. Мазій Н.Г. Шляхи удосконалення управління земельними ресурсами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/343267.html>

37. Маркина В.В. Экономическая эффективность использования земли в рыночных условиях: дис. на соис. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 — экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями и комплексами - АПК и сельское хозяйство). Москва, 2005. 197 с.

38. Мартин А.Г. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ. Земельне право України. 2009. №11/09. С. 9–16.

39. Марчук У. О. Оцінка землі у міжнародній обліковій системі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. Випуск 24. Частина 2. С. 136-140.

40. Мельничук Л.С. Проблеми сталого та раціонального землекористування в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 910-914.

41. Методичні рекомендації щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України / Затверджено наказом Мінагрополітики та УААН від 18 липня 2008 р. № 440/71. К., 2008. 70 с.

42. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку. Ш. І. Ібатуллін, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 52 с.

43. Національна доповідь. Про стан родючості ґрунтів України. Ред.С.А. Балюк, В.В. Медведєв, О.Г. Тараріко, В.О. Греков, А.Д. Балаєв. К.,2010. 112 с.

44. Національна парадигма сталого розвитку України. за заг. ред.акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є.Патона. К.: ДУ «ІЕПСР НАН України», 2012. 72 с.

45. Новаковська І., Самойленко Л. Методичні аспекти застосування коефіцієнтів при визначенні нормативної грошової оцінки. Землевпорядний вісник. 2016. № 1. С. 24-27.

46. Одарюк О. Еколого-правове регулювання раціонального використання земельних ресурсів. Вісник Полтавської державної аграрної академії , 2013. № 2. С. 180-183.

47. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовахзбалансованого розвитку агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2012. № 2. С. 32–37.

48. Паляничко Н.І. Організаційна складова в забезпеченні сталогоземлекористування: [Електронний ресурс]. Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. праць. 2012. Режим доступу: <http://economics-of-nature.net>.

49. Паньків З. Екологічні проблеми землекористування в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=1127

50. Пархомець М. Напрями підвищення ефективності використання земельних угідь в ринковій економіці. Прикладна економіка – від теорії до практики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 20 жовт. 2016 р. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 181-182.

51. Петров А., Гетман А. Оценка земли и налогообложение в Швеции. АПК: экономика, управление. 1990. № 12. С. 117-119.

52. Про Загальнодержавну програму використання та охорони земель: Закон України (проект). [Електронний ресурс]. Доступний з http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2JY00A.html.

53. Радченко Г.О. Раціональне використання земель: поняття та зміст. Персонал. 2005. № 8. С. 89 - 93.

54. Ратошнюк Т.М., Ратошнюк В.І., Мартинюк М.А. Еколого-економічні проблеми раціонального сільськогосподарського землекористування. Режим доступу: <http://www.jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/viewFile/6128/6857>

55. Савченко Т.І. Економічне стимулювання раціонального використання земель як один із механізмів управління земельними ресурсами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/hem_biol/vldau/APK/2010_1/files/10stmtlr.pdf

56. Сапич Н.М. Сутність і фактори раціонального використання сільськогосподарських угідь. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_5/18-5-36.pdf

57. Синякевич І.М. Екологічна й лісова політика: зб. наук.-техн.праць НЛТУ України. Львів: Вид-во ЗУКЦ, 2008. Вип. 4. 144 с.

58. Смагин Б.И. Эффективность использования ресурсного потенциала в аграрном производстве. Научное издание. Мичуринск: Издательство Мичуринского государственного аграрного университета, 2007. 150 с.

59. Структура земельного фонду України та динаміка його змін (застаном на 23.03.2015). [Електронний ресурс] . Державна служба України з питань геодезії, картографії і кадастру. Режим доступу:<http://land.gov.ua/struktura-zemelnoho-fondu-ukrainy-ta-dynamika-ioho-zmin/>

60. Сучасний стан земельного фонду України [Електронний ресурс].Режим доступу: <http://pidruchniki.com/18421120/ekologiya/suchasniy-stanzemelnogofonduukrayini>.

61. Сычев В.Г., Черников В.А., Соколов О.А. Методология оценки эколого-экономической эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения. М.: ВНИИА, 2009. 148 с.

62. Тараріко О.Г., Греков В.О., Дацько Л.В.Агроєкологічний стан ґрунтів та контроль за їх родючістю . Агроєкологічний журнал. 2011. - №3. – С.39-44.

63. Ткач А.В. Методика определения эколого-экономической эффективности сельскохозяйственного производства..М.: ВНИЭСХ, 1992. 28 с.

64. Трегобчук В.М. Раціональне використання та всебічна охорона земель – головні чинники продовольчої і національної безпеки . Землевпорядкування. 2001. №1. С. 36–41.

65. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретикометодологічні основи формування та функціонування: [монографія]. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.

66. Україна у цифрах 2013: стат. зб. [Електронний ресурс]. Доступний з http://library.oseu.edu.ua/docs/Ukraine_u_cifrah-2011.pdf

67. Уланчук В.С., Альошкіна Л.П. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону. Економка АПК. 2009. № 9. С. 10- 15.

68. Фостолович В.А., Приймак В. Л. Економічний механізм раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки, 2012. №4 (70) Том 2. С. 212-217.

69. Хвесик М. А. Еколого-екологічні проблеми раціонального природокористування в сучасних умовах реформування земельних відносин: матеріали наук.-практ. конф. «Земельна реформа в Україні. Сучасний стан та перспективи подальшого вдосконалення земельних відносин» (Київ, 10–13 квіт. 2011 р.). К. : Знання, 2011. С. 19–22.

70. Хвесик М.А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування: Монографія . К.: Кондор, 2009. 524 с.

71. Цатрян Ш.М. Теоретичні аспекти раціонального землекористування на сільських територіях. [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_27/Stati/12PDF.pdf

72. Чернявський О.А., Сівак В.К. Ефективне й раціональне використання деградованих земель .Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 28 с.

73. Ярошенко П.П., Опара М.М. Енергозбереження та екологічна безпека у процесі обробітку ґрунту. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2008. № 1. С. 6-11.

74. Land Administration in the UNECE Region [Електрон. ресурс]: Development Trends and Main Principles. Economic Commission for Europe, New York and Geneva, 2005. 104 p . Режим доступу: <http://www.unece.org>.